

อนุภาคเหนือธรรมชาติในนิทานเรื่องสังข์ทอง Supernatural Motifs in Sang Thong Tale

เสาวลักษณ์ อนันตสานต์¹

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอนุภาคเหนือธรรมชาติที่เด่น ๆ ในนิทานเรื่องสังข์ทอง อนุภาคนี้แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มแรกได้แก่ตัวละครในนิทาน เช่น เทพเจ้า สัตว์แปลกพิสดาร หรือสัตว์โลกมหัศจรรย์ หรือมนุษย์ที่มีความแปลกพิสดาร กลุ่มที่สองคือวัตถุหรือสิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะปรากฏอย่างสม่าเสมอในการดำเนินเรื่อง เช่น ของวิเศษ ธรรมเนียมประเพณีที่ผิดไปจากปกติ ธรรมดา ความเชื่อที่แปลกประหลาด และอื่น ๆ ในลักษณะเดียวกัน กลุ่มที่สาม คือเหตุการณ์เดี่ยว ๆ ที่เกิดขึ้นและคงอยู่อย่างอิสระ ซึ่งทำให้เกิดอนุภาคขึ้นเป็นจำนวนมาก

ผลการวิจัยพบว่า นิทานเรื่องสังข์ทองเล่าเกี่ยวกับตัวเอกแบบเหนือธรรมชาติ ที่ได้เผชิญหน้ากับความแปลกประหลาดของโลกเหนือธรรมชาติ ทำให้เขามีคุณสมบัติและความสามารถในการกระทำแบบเหนือธรรมชาติ ตัวเอกมีกำเนิดที่ผิดปรกติ และดังนั้นจึงถูกกำจัดออกจากบ้านเมือง มีสัตว์แปลกพิสดารและแม่ที่เป็นตัวละครเหนือธรรมชาติเลี้ยงดู เขาได้ปฏิบัติภารกิจที่ยากยิ่งและเป็นไปไม่ได้ได้สำเร็จและได้เดินทางเพื่อค้นหาประสบการณ์ เขาแข็งแกร่งขึ้น มีรูปโฉมงดงามขึ้น และมีคุณค่ามากขึ้น เรื่องยังประกอบด้วยอำนาจเหนือธรรมชาติและความรู้ที่เหนือธรรมชาติ มีของวิเศษและการเน้นในเรื่องเหนือธรรมชาติอื่น ๆ ซึ่งแสดงว่ามนุษย์หลงใหลในการเดินทางผจญภัย ซึ่งอยู่ในกรอบของความเหนือธรรมชาติด้วย

นอกจากนี้นิทานเรื่องสังข์ทองยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างนิทานกับสังคม คือ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ กระตุ้นให้ผู้ฟังนิทานเกิดอารมณ์สะเทือนใจ เขาวนปัญญา และศีลธรรม

---

¹รองศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

นั่นก็คือนิทานจะชี้แนะ สั่งสอน และเร้าใจผู้ฟังนิทานให้ยอมรับการปลุกฝังจริยธรรมตามกฎเกณฑ์ของสังคมและมุ่งทำดีด้วยความเชื่อและความเคารพในสิ่งเหนือธรรมชาตินั้น

คำสำคัญ: อนุภาค สิ่งเหนือธรรมชาติ นิทาน

Abstract

The purpose of this research project is to study the outstanding supernatural motifs in Sang Thong tale in three classes. First are the actors in the tale such as gods, unusual animals or marvelous creatures, or unusual human characters. Second are certain items in the background of the action such as magic objects, unusual customs, strange beliefs and the like. In the third place, there are sole incidents and these incidents comprise the great majority of motifs.

The study reveals that the Sang Thong tale tells about a supernatural hero's encounter with the suprahuman world and his becoming endowed with qualities that enable him to perform supernatural acts. The hero is of abnormal birth and is banished for this reason. He is suckled by unusual animals and supernatural mother. After the performance of difficult and impossible tasks and quests, the hero becomes stronger and handsomer and more worthy of the prize he seeks. The supernatural power and knowledge, the magic objects and another supernatural focus show that the tale themes enter on man's fascination with supernatural adventure.

The study also deals with the correlation between the folk tale and the society. It shows that the supernatural beliefs can stimulate the listener's emotion, intellect and morality, that is it instructs and moves the listener of the tale. They can get the good results from the ethics in accordance with social laws.

Keywords: motif; supernatural; tale

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์ในทุกสังคมมีความเชื่อซึ่งสามารถรวบรวมจัดกลุ่มและกลายเป็นหลักในการดำรงชีวิต ความเชื่อเหล่านี้แตกต่างกันไปในวัฒนธรรมแต่ละแห่ง และเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาที่ผ่านไป แต่ถึงแม้ว่าความเชื่อเหล่านี้จะแตกต่างกันหลากหลายอย่างไร ก็จะมีลักษณะร่วมอยู่อย่างหนึ่งคือการเกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติ (supernatural) ดังนั้นความเชื่อที่รวมกลุ่มเข้าด้วยกันนี้จึงเป็นกลุ่มหรือนุกรมของทัศนคติ ความเชื่อ และการปฏิบัติเกี่ยวกับพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ (supernatural power) ซึ่งอาจจะเป็นพลังบางอย่าง พระเจ้า เทพเจ้า ผีศาจ เทวดา วิญญาณ หรือภูตผีปิศาจก็ได้

วรรณกรรมของไทยจำนวนมากแต่งขึ้นในยุคสมัยที่ผู้คนยังไม่อาจหาเหตุผลมาอธิบายปรากฏการณ์บางอย่าง เช่น ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ไม่ได้เกิดขึ้นเป็นประจำ โรคระบาดภัยพิบัติต่าง ๆ หรือสาเหตุของความเจ็บไข้ได้ป่วย เรื่องราวบางอย่างก็อยู่เหนือความเข้าใจ ดังนั้นเนื้อหาของวรรณกรรมจึงเต็มไปด้วยความเชื่อต่าง ๆ เพราะความเชื่อ (belief) เป็นสิ่งที่เกิดจากความกลัวของมนุษย์ หรือเกิดจากการที่มนุษย์หาเหตุผลไม่ได้ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่งคือ มนุษย์มีเจตนาจะให้ผู้อื่นถือปฏิบัติตาม หรือไม่ล่วงละเมิดข้อปฏิบัตินั้น ๆ ความเชื่อเหล่านี้อาจมีมูลเหตุมาจากสถานที่บางแห่ง เช่น ป่าเขาถ้ำเนาไม้ในสมัยก่อนมีลักษณะลึกลับ มีโรคภัยไข้เจ็บแอบแฝงอยู่ การเข้าป่าลึก ๆ ทำให้คนเจ็บป่วยได้จากความอ่อนเพลียหรือจากสัตว์ที่มีพิษ และไม่อาจทราบสมุฏฐานของโรค ไม่อาจรักษาได้ จึงเชื่อว่าภูตผีหรือเทวดากระทำเอา ต่อมาก็มีการตัดแปลงไปเป็นการใช้ผีหรือเวทมนตร์คาถาให้ทำอำนาจต่าง ๆ ได้ และใช้ให้ไปทำอันตรายแก่ใคร หรือทำคุณต่อผู้ใดก็ได้ทั้งนั้น เรื่องเหนือธรรมชาติแบบนี้เป็นสิ่งที่เชื่อกันอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวัน แต่มิใช่ว่าคนทุกคนจะมีความสามารถในการติดต่อสื่อสารและนำสิ่งเหนือธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ ดังนั้นจึงอาจมีการค้นคว้า แสวงหา และใฝ่รู้เกี่ยวกับพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ จนกลายเป็นความนิยมอยู่ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มของผู้มีอำนาจ หรือบุคคลผู้มีความเก่งกล้าสามารถ ผู้มีสถานภาพติดกับคนอื่น ๆ เช่น เป็นขุนนาง เป็นแม่ทัพ หรือเป็นนักเลงมีวิชาความรู้มากกว่าคนทั่วไป ผู้คนในสมัยนั้นคงจะแข่งขันทดลองวิชา ซึ่งทำให้เกิด

ทั้งผลดีและผลร้ายต่อสังคมอยู่เสมอ ในส่วนดี ก็คือเป็นการป้องกันตัวและเป็นกำลังใจเวลา ออกสงคราม ในส่วนร้ายก็คือ มีผู้นำวิชาคุณ เหล่านี้ไปใช้ในทางที่ผิด เช่น ปล้นสะดม ทำร้าย หรือแกล้งใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น การยึดมั่นในศีลาง เทวดา ไสยศาสตร์ และสิ่งเหนือธรรมชาติต่าง ๆ ถูกเล่าและบันทึกไว้ในนิทาน นิยาย ตลอดจน วรรณกรรมหลายรูปแบบที่มีการถ่ายทอด เล่าสู่กันฟัง

นิทานเรื่องสังข์ทองนี้ เป็นนิทานที่ แพร่หลายอยู่ในท้องถิ่นของไทยมาเป็น เวลานานแล้ว และยังมี ความเกี่ยวข้องกับชื่อ สถานที่ต่าง ๆ ในหลายจังหวัดในประเทศไทย เช่น อำเภอตากลิ จังหวัดนครสวรรค์มีเรื่องเล่าว่า เป็นสถานที่ที่คิกลีของพระสังข์ จังหวัดราชบุรี มีภูเขาชื่อเขานางพันธุรัต ซึ่งพระสังข์หนี นางพันธุรัตมาพักที่นี่ และมีก้อนหินที่จารึก มนตร์เรียกเนื้อเรียกปลาด้วย พวกชาวเมือง เนื้อ (อุตรดิตถ์) ก็อ้างว่าเมืองทุ่งยังเป็นเมือง ท้าวสามนต์ ทางหัวเมืองฝ่ายตะวันตกก็อ้างว่า เมืองตะกั่วป่า เป็นเมืองท้าวสามนต์อีกแห่งหนึ่ง มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อ เขามังม้า และกล่าวว่าเมื่อ พระสังข์คิกลีขณะก็ได้ขี่ม้าเหาะข้ามภูเขา ลูกนั้นไป เรื่องสังข์ทองจึงนับว่าเป็นนิทาน

ประจำท้องถิ่นซึ่งได้รับความนิยมนอย่างสูง มีการเล่าทั้งในแบบมุขปาฐะ และแบบลายลักษณ์ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง และนำไปแต่งเป็น บทละครเพื่อใช้แสดงตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ก็มีการเล่นละครนอกเรื่องสังข์ทองให้ชาวบ้านดู มาจนถึงปัจจุบันก็ยังมีการนำเรื่องนี้มาแสดง เป็นละครโทรทัศน์

นอกจากหลักฐานด้านนิทานพื้นบ้านแล้ว ยังมีหลักฐานด้านวรรณคดีที่ระบุว่าเรื่อง สังข์ทองได้รับความนิยมมาก จนมีการนำมา เล่าเป็นชาดกนอกนิบาต จำนวนที่เก่าแก่มาก คือ สุวรรณสังฆชาดก หรือสุวรรณสังฆชาดก ในปัญญาสาชดก ซึ่งแต่งขึ้นประมาณก่อน พ.ศ. 1808

นิทานเป็นเรื่องที่เล่าถึงการที่มนุษย์ต้อง เผชิญหน้ากับความแปลกประหลาดมหัศจรรย์ ในโลกที่แปลกประหลาดมหัศจรรย์ และใน การเผชิญหน้ากันนี้ มนุษย์จะต้องแก้ปัญหา ที่เกิดขึ้นในโลกมหัศจรรย์นั้น หรือในทาง กลับกันก็คือ ความมหัศจรรย์นั้นเป็นสิ่งที่มา ช่วยแก้ปัญหาในโลกมนุษย์ให้เขา ซึ่งทั้ง 2 กรณีนี้ หากแก้ปัญหาได้ลุล่วงก็จะทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ดี คือมนุษย์ผู้นั้นได้รับสิ่งที่เป็น ประโยชน์แก่ตัวเขาเอง คือสถานภาพในสังคม

สูงขึ้นไป มีชีวิตที่ดี มีความมั่งคั่ง เรื่องสังคมของ ก็เป็นนิทานที่มีเนื้อเรื่องเต็มไปด้วยความแปลก ประหลาดพิสดาร โดยเฉพาะการใช้อนุภาค แบบเหนือธรรมชาติในรูปแบบที่หลากหลาย ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าโดยเน้น ในการวิเคราะห์อนุภาคเหนือธรรมชาติอันนำมา ห้ศรครั้งนี้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่วงวิชาการ ด้านคติชนวิทยาต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาอนุภาคเหนือธรรมชาติ ในนิทานเรื่องสังคม ตามแนวคิดของ นักคติชนวิทยาตะวันตก
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง อนุภาคเหนือธรรมชาติกับคนในสังคม

กรอบแนวคิดในการวิจัย

อนุภาคแบบเหนือธรรมชาติ เป็น จินตนาการของผู้แต่งนิทาน แต่โดยทั่วไปแล้ว ผู้แต่งก็มักจะอาศัยตัวบุคคลในชีวิตจริง และ พฤติกรรมที่แสดงออกในชีวิตจริงมาเป็น พื้นฐาน ไม่ว่าจะตัวละครนั้นจะเป็นตัวละครที่

สมจริงหรือเหนือจริงก็ตาม บทบาทของ ตัวละครในนิทานแต่ละเรื่องคือการแสดง ความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์ทั้งสุขและทุกข์ การเผชิญกับโชคชะตาที่ไม่ได้อยู่ใต้อำนาจ ของมนุษย์ และมนุษย์ไม่สามารถกำหนด หรือบังคับได้ ดังนั้นในการสร้างตัวละครให้ สมเหตุสมผลนั้น ผู้แต่งจะต้องอาศัยพื้นฐาน ทางธรรมชาติของมนุษย์มาเป็นคุณลักษณะ สำคัญ แล้วสอดแทรกคุณลักษณะแบบเหนือ ธรรมชาติบางอย่างที่จะทำให้ตัวละครนั้นเด่น มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีความแปลก น่าประทับใจ มีพฤติกรรมน่าสนใจ เป็นที่คิดใจ และอยู่ใน ความทรงจำของผู้อ่านผู้ฟังนิทานไปนาน นอกจากนี้ก็ยังมี การแทรกคุณลักษณะแบบเหนือ ธรรมชาติให้สัตว์ วัตถุสิ่งของ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทำให้เรื่องที่เป็นธรรมดาธรรมชาติ กลายเป็นเรื่องที่ผิดธรรมดาธรรมชาติ เพื่อ ก่อให้เกิดความบันเทิงแก่ผู้อ่านผู้ฟังนิทาน และยังมีจุดประสงค์ในด้านอื่น เช่น การควบคุม พฤติกรรมของคนในสังคม การจัดระเบียบ สังคม เป็นต้น

ความหมายของอนุภาค

อนุภาค (motif) คือส่วนประกอบที่เล็กที่สุด (smallest element) ในนิทานซึ่งมีความเด่นและมีพลังพอที่จะคงอยู่ได้ในประเพณีปรัมปราในการที่จะมีพลังนี้ได้ อนุภาคจะต้องมีความแปลกและความน่าสะอูดตา สะอูดใจ อนุภาคส่วนใหญ่จะจัดอยู่ในประเภทใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเภท คือ

1. ตัวละครในเรื่อง ซึ่งจะมีลักษณะแปลกหรือพิเศษผิดแผกไปจากคนธรรมดาสามัญ เช่น เทพเจ้า สัตว์หรือสิ่งมีชีวิตที่แปลกพิสดาร เป็นต้นว่า แม่แม่มด รากษส นางฟ้า หรือตัวละครมนุษย์ที่มีบทบาทซ้ำ ๆ กัน เช่น ถูกคนสุดท้องที่พ่อแม่รักมากที่สุด แม่เลี้ยงใจร้าย เป็นต้น

2. วัตถุหรือสิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะปรากฏอย่างสม่ำเสมอในการดำเนินเรื่อง เช่น ของวิเศษ ธรรมเนียมประเพณีที่ผิดไปจากธรรมดา ความเชื่อที่แปลกประหลาด และสิ่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะแบบเดียวกัน

3. เหตุการณ์เดี่ยว ๆ ที่เกิดขึ้นและคงอยู่อย่างอิสระ ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก เหตุการณ์เหล่านี้เองทำให้มีอนุภาคเกิดขึ้นอย่างมากมาย อนุภาคเหล่านี้จะกลายเป็นแบบเรื่อง ที่แท้จริง ซึ่งต่อมาทำให้มีแบบเรื่องดั้งเดิม

จำนวนมากที่ประกอบด้วยอนุภาคเดี่ยว ๆ เหล่านี้ (Thompson, 1977, pp. 415-416)

อนุภาคมักใช้คู่กับแบบเรื่อง (type) ซึ่งหมายถึงนิทานทั้งเรื่อง แบบเรื่องเป็นคู่มือที่จัดทำโดย แอนตี อาร์น (Antti Aarne) นักคติชนวิทยาชาวฟินน์ ใช้ชื่อว่า *The Types of the Folktale* และสตีท ธรอมป์สัน (Stith Thompson) จัดทำคู่มืออนุภาค ใช้ชื่อว่า *Motif-Index of Folk Literature* การศึกษานิทานอาจศึกษาแบบเรื่องและอนุภาคไปพร้อม ๆ กันก็ได้ หรือจะแยกศึกษาก็ได้ (Aarne, 1981)

ขอบเขตของการวิจัย

นิทานเรื่องสังข์ทองที่นำมาศึกษาในงานวิจัยฉบับนี้มี 3 ส่วน คือ

1. นิทานเรื่องสังข์ทอง พิมพ์ใน *บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา และสังข์ทอง* กรมศิลปากรอนุญาตให้ศิลปาบรรณาการพิมพ์จำหน่าย (พิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2512)

2. นิทานเรื่องสังข์ทอง เรื่องตอนต้นก่อนที่จะทรงพระราชนิพนธ์บทละคร พิมพ์ใน *บทละครนอกกรม 6 เรื่อง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* (2525)

3. บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พิมพ์ใน *บทละครนอกกรวม 6 เรื่อง* พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (2525)

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเอกสาร ซึ่งข้อมูลที่ใช้เป็นข้อมูลเอกสารชั้นต้น และข้อมูลเอกสารชั้นรองประกอบกัน โดยดำเนินการศึกษาตามขั้นตอนดังนี้

1. การรวบรวมนิทานเรื่องสังข์ทอง ที่มีผู้บันทึกไว้
2. ศึกษาทฤษฎีคติชนวิทยาที่เกี่ยวข้องกับแบบเรื่อง และอนุภาค และทฤษฎีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง จากงานวิจัยและตำราต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์
3. วิเคราะห์อนุภาคเหนือธรรมชาติในนิทานเรื่องสังข์ทอง โดยพิจารณาจาก
  - 3.1 อนุภาคเกี่ยวกับตัวละคร
  - 3.2 อนุภาคเกี่ยวกับวัตถุ หรือความเชื่อที่แปลกประหลาด
  - 3.3 อนุภาคเกี่ยวกับเหตุการณ์เดี่ยว ๆ ที่เกิดขึ้นและคงอยู่อย่างอิสระ

4. สรุป เรียบเรียง และนำเสนอผลการค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงการใช้อนุภาคเหนือธรรมชาติในนิทานเรื่องสังข์ทองตามแนวคิดของนักคติชนวิทยาตะวันตกผู้นำเสนอทฤษฎีการศึกษาแบบเรื่องและอนุภาค
2. ได้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างอนุภาคเหนือธรรมชาติกับคนในสังคม
3. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องเล่าพื้นบ้านและนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องอื่น ๆ

ผลการวิจัย

การศึกษอนุภาคเหนือธรรมชาติในนิทานเรื่องสังข์ทอง เป็นการศึกษาอนุภาคต่าง ๆ 3 กลุ่ม คือ

1. ตัวละคร
2. วัตถุหรือความเชื่อที่แปลกประหลาด
3. เหตุการณ์เดี่ยว ๆ ที่เกิดขึ้นและคงอยู่อย่างอิสระ

อนุภาคกลุ่มที่ 1 อนุภาคเกี่ยวกับตัวละคร

การสร้างตัวละครในนิทานนั้น ผู้เล่านิทานอาจสร้างจากลักษณะของคนจริง ๆ หรือสร้างจากจินตนาการและอุดมคติก็ได้ ตัวละครในนิทานมีอารมณ์ ความรู้สึก มีดี มีเลวปะปนกันไป ซึ่งมีทั้งตัวละครแบบหลายมิติ หรือ round character และตัวละครแบบมิติเดียว หรือ flat character แต่ผู้เล่าเรื่องน่าจะไม่เน้นในมิติของตัวละคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิทานที่มีที่มาจากชาดก มักจะมีการแยกลักษณะให้เห็นชัดเจนว่าเป็นตัวละครฝ่ายดีและตัวละครฝ่ายชั่ว

ในการศึกษาตัวละคร จะเป็นการศึกษาตัวละคร 2 ประเภทคือ

1. ตัวละครเอก
2. ตัวละครอมนุษย์

ตัวละครเอก

ตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณกรรมไทย มักจะเป็นกษัตริย์หรือบุคคลชั้นสูง สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะเราได้เค้าเรื่องมาจากวรรณคดีฮินดู ซึ่งเป็นเรื่องราวของชนชั้นสูง บุคลิกลักษณะโดยทั่วไปของตัวเอกฝ่ายชาย คือ เป็นผู้มีบุญญาธิการกว่ามนุษย์ทั่วไป มีศิลปศาสตร์ มีของวิเศษที่ได้มาด้วยบุญญาธิการ มีคุณธรรม

มีรูปงามตามแบบฉบับของพระเอกในวรรณคดีไทย แต่มักจะซ่อนรูปอยู่ในภาพอื่น ๆ (ชวัช ปุณ โฉมทก, 2533, หน้า 222) ซึ่งเป็นลักษณะของตัวละครแบบเหนือธรรมชาติ

ตัวเอกฝ่ายชายโดยทั่วไปจะมีรูปงาม มีลักษณะดี เป็นชายชาตินักรบซึ่งมีคุณสมบัติแห่งความเป็นผู้นำ มีอำนาจวาสนาและความสง่า น่ายำเกรง คุณลักษณะเช่นนี้อาจจะสะท้อนมาจากความนิยมในสมัยก่อนด้วย ที่ยกย่องกันว่าชายที่มีความกล้าหาญและมีฝีมือทางการรบ นั้นเป็นชายชาติทหารที่มีเกียรติยศสูง ส่วนความเป็นคนรูปงามนั้นอาจเป็นเครื่องส่งเสริมลักษณะเจ้าชู้เป็นนักรักก็ได้ เฉพาะตัวละครเอกของเรื่องมักจะเป็นผู้มีบุญญาธิการ หรือเป็นพระโพธิสัตว์เสวยชาติมาเพื่อบำเพ็ญบารมี ฉะนั้นตัวเอกจึงเกิดมาในลักษณะแปลกกว่าบุคคลทั่วไป เช่น ซ่อนรูปในหอยสังข์บ้าง เกิดมาพร้อมกับมีของวิเศษติดตัวมาบ้าง หรือถูกรังแกต้องพลัดพรากจากเมืองในตอนต้นของชีวิตแล้วได้พบผู้วิเศษ ได้รับของวิเศษบ้าง ได้เรียนรู้ศิลปศาสตร์บ้าง ฯลฯ ภายหลังมีชัยชนะต่อศัตรูทั้งหลายและได้รับสันติสุข

ลักษณะการกำเนิดของพระสังข์คือ “กุมารกำบังเป็นสังข์ทอง” (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2525, หน้า 9) นั้นเป็นต้นเหตุให้เกิดความยุ่งยากต่าง ๆ นับตั้งแต่นางจันทร์เทวีถูกเนรเทศ พระสังข์ถูกนำตัวไปฆ่า ถูกถ่วงน้ำ ในที่สุดจึงได้ไปอยู่กับนางพันธุรัต

ในช่วงเวลาที่พระสังข์อยู่กับนางพันธุรัตนั้น พระสังข์ก็มีความคิดที่จะกลับไปหานางจันทร์เทวีอยู่เสมอ และได้โอกาสเมื่อไปค้นพบรูปเงาะ เกือกแก้ว ไม้เท้าทอง ซึ่งเป็นของวิเศษทำให้เหาะเหินเดินอากาศได้ พระสังข์ได้ลอบลงชุบตัวในบ่อทอง ขโมยของวิเศษเหล่านี้ไป และได้ใช้รูปเงาะซึ่งมีลักษณะน่าเกลียดน่ากลัวสวมใส่กำบังรูปทองไว้ไม่ให้ใครเห็น

บทละครเรื่องสังข์ทองมักเน้นความมีบุญญาธิการของพระสังข์ ซึ่งเป็นธรรมดาที่เรื่องชาดกมักจะเน้นความมีบุญของพระโพธิสัตว์แต่ละขณะเดียวกันผู้คนก็มีความเชื่อในเรื่องของไสยศาสตร์ด้วย การกำจัดพระโอรสที่มีกำเนิดผิดปรกติ เพื่อความปลอดภัยของบ้านเมืองเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางไสยศาสตร์มาก แต่พระโอรสสังข์ทองเป็นผู้มีบุญ จะอย่างไร ๆ ก็ไม่ตาย นอกจากนี้ยังมีของวิเศษที่ไม่มีใครทำลายล้างได้คือ รูปเงาะ เกือกแก้ว และไม้เท้า

ซึ่งช่วยให้พระสังข์กระทำการสำเร็จทุกอย่างรวมทั้งมหาจินดามนต์ซึ่งนางพันธุรัต “เตรียม” ไว้ให้พระสังข์ในตอนถูกทดสอบ โดยมีชีวิตเป็นเดิมพัน การที่ผู้นิพนธ์บทละครสร้างเรื่องไว้ว่าเทวดาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาจุติเป็นพระสังข์ เป็นการปูพื้นฐานให้ผู้อ่านรู้สึกรู้ว่าความมีบุญญาธิการของพระสังข์เป็นเรื่องที่สมเหตุสมผล ไม่มหัศจรรย์พ้นวิสัยจนเกินไปนัก

ตัวละครมนุษย์

ตัวละครมนุษย์คือตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา แต่จะมีคุณสมบัติ มีพลังหรืออำนาจนอกเหนือไปจากมนุษย์ เช่น เทพต่าง ๆ หรือเป็นตัวละครที่ได้แนวคิดมาจากความเชื่อในคติพราหมณ์และคติพุทธของอินเดีย เช่น ยักษ์ ภูต นาค ฯลฯ หรือมีฉะนั้นก็สร้างขึ้นจากความเชื่อดั้งเดิมของไทยแล้วจินตนาการให้มีลักษณะพิเศษพิสดารออกไป เช่น จระเข้ แมว ม้า เป็นต้น

ในนิทานชาดกและนิทานพื้นบ้านนั้นมีความเชื่อกันว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายพูดได้ ไม่ว่าจะเป็นคนหรือเป็นสัตว์ก็ตาม ดังนั้นตัวละครที่เป็นอมมนุษย์ในวรรณคดีจึงพูดภาษาคนได้ แม้ตัวละครนั้นจะเป็นยักษ์ หรือสัตว์จับบททวิบาท ตัวละครเหล่านี้มีบทบาทการดำเนินชีวิต

การแสดงออกเรื่องต่าง ๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ทุกประการ พวกเขามีชีวิตจิตใจ ความคิด อารมณ์ ความรู้สึก จนผู้อ่านจะเกิดความรู้สึกว่าเขาเหล่านี้คือมนุษย์นั่นเอง แต่ถึงแม้ว่าตัวละครมนุษย์เหล่านี้จะมีบทบาทมาก หรือโลดโผนพิสดารอย่างไรก็ตาม ก็จะไม่ใช่ตัวเอกของเรื่อง

ตัวละครมนุษย์แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

1. ตัวละครฝ่ายดีที่มีอำนาจพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างอันจะมาช่วยเสริมอำนาจหรือความเก่งกล้าสามารถของตัวเองให้เด่นขึ้น เพื่อช่วยแก้ไขอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ตัวละครเหล่านี้อาจปรากฏขึ้นเป็นครั้งคราว เฉพาะเมื่อเกิดกรณีคับขันขึ้น ตัวละครที่ปรากฏมักกำหนดให้เป็นอมนุษย์ประเภทเทวดาหรือผู้วิเศษ ฤๅษี เพื่อให้ช่วยแก้สถานการณ์คับขันของตัวเอง เช่น พระอินทร์

2. ตัวละครฝ่ายร้าย ซึ่งจะต้องพ่ายแพ้ไปในที่สุด ตัวละครประเภทนี้มักปรากฏในรูปยักษ์มากที่สุด นอกจากนั้นก็อาจเป็นปีศาจหรือสัตว์ที่มีฤทธิ์เป็นพิเศษ บทบาทของตัวละครเหล่านี้มักจะเป็นทำนองเดียวกัน เช่น เป็นตัวการลักพาพระเอกหรือนางเอกไปทำให้เกิดการติดตามผจญภัย และเผชิญกับ

อุปสรรคต่าง ๆ มากมายก่อนที่พระเอกกับนางเอกจะได้พบกัน (สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร, 2514, หน้า 160)

นอกจากนี้จะใช้ตัวละครอมนุษย์เป็นสิ่งหนึ่งในการช่วยให้วรรณคดีดำเนินเรื่องไปได้อย่างสนุกสนานและสมเหตุสมผล ในเหตุการณ์บางอย่างดังที่กล่าวแล้ว ตัวละครอมนุษย์ ยังเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นจินตนาการของมนุษย์ ที่แสดงถึงโลกอีกโลกหนึ่งที่คาบเกี่ยวอยู่ระหว่างความฝันกับความจริง ซึ่งจะปรากฏในวรรณคดีของชาติต่าง ๆ ทั่วโลก

ผู้วิจัยเลือกศึกษาตัวละครอมนุษย์ 2 แบบ คือ พระอินทร์และเทวดา และยักษ์

พระอินทร์ และเทวดา

บทบาทของพระอินทร์และเทวดา ส่วนใหญ่จะเป็นผู้คอยช่วยเหลือตัวละครเอก เมื่อตกอยู่ในภาวะคับขัน ตัวละครเหล่านี้อาจปรากฏขึ้นเป็นครั้งคราว เฉพาะเมื่อเกิดกรณีคับขันขึ้น ครั้นแก้ไขข้อขัดข้องสำเร็จแล้วก็หมดบทบาทไป หรืออาจปรากฏอยู่ตลอดทั้งเรื่อง โดยทำหน้าที่เป็นผู้ช่วย หรือผู้ใกล้ชิดตัวเอก ในการผจญภัยต่าง ๆ ตัวละครที่ปรากฏในลักษณะแรกนั้น วรรณคดีไทยมักกำหนดให้เป็นอมนุษย์ประเภทเทวดาหรือผู้วิเศษ ฤๅษี

เพื่อให้ช่วยแก้สถานการณ์คับขันของตัวเอง ตัวละครที่ปรากฏตัวบ่อยที่สุดในวรรณคดีไทย ก็คือพระอินทร์ ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยของตัวเองในวรรณคดีหลายเรื่อง โดยเฉพาะวรรณคดีที่มาจากชาดก (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2554, หน้า 376)

บทบาทของพระอินทร์ในวรรณคดีไทย ก็คือ เมื่อมนุษย์ผู้มีบุญผู้ใดเดือดร้อน หรือได้รับความทุกข์ยากลำบาก พระอินทร์ก็จะเสด็จลงมาช่วยบำบัดทุกข์ให้เสมอ โดยรู้ได้จากกรณีที่ทิพยอาสน์ หรือพระแท่นบัณฑุกัมพลที่ประทับแข็งกระด้างขึ้นมา พระองค์ก็จะเสด็จทิพยเนตรสอดส่องดูมนุษย์โลก แล้วลงมาช่วยเหลือ เช่น พระอินทร์ช่วยนางรจนาด้วยการให้พระสังข์ถอดรูปเงาะ

น่าสังเกตว่าพระอินทร์จะให้ความช่วยเหลือคนที่ตกทุกข์ได้ยาก ให้พ้นจากความทุกข์ทรมานและพบกับความสุข โดยที่ไม่จำเป็นต้องรอให้พระแท่นบัณฑุกัมพลแข็งกระด้างขึ้นมา ก็ได้อย่างเช่นในเรื่องสังข์ทองนี้ เมื่อพระอินทร์ช่วยนางรจนาและเจ้าเงาะให้พ้นทุกข์แล้ว ก็ประสงค์จะให้ท้าวศวิมลไปรับนางจันทร์เทวีคืนมาอยู่วังตามเดิม จึงไปปรากฏองค์ให้ท้าวศวิมลเห็น และขู่เชิญให้

กระทำตามรับสั่งของพระองค์ มิฉะนั้นจะมาเสียท้าวศวิมลเกรงกลัวมากต้องไปรับนางจันทร์เทวี และเลยไปตามหาพระสังข์ที่เมืองสามนต จนได้พบกันและรับพระสังข์กลับมาครองเมืองคนชั่วถูกลงโทษ

นอกจากนี้พระอินทร์ยังช่วยเสริมสร้างฤทธิ์อำนาจและความสามารถให้ตัวเอง เช่น นำเครื่องทรงและอาวุธมาประทานให้พระสังข์ ตีคลีกับพระอินทร์แล้วทำเป็นยอมแพ้ เพื่อให้ท้าวสามนต์และประชาชนยอมรับในความสามารถของพระสังข์

บทบาทของพระอินทร์หรือเทวดาในวรรณคดีไทยนั้น เป็นบทบาทที่ช่วยทำให้การดำเนินเรื่องสมเหตุสมผล และมีความเชื่อมโยงในเนื้อเรื่อง ขจัดเหตุสุดวิสัยต่าง ๆ ให้หมดไป ทำให้เนื้อเรื่องสนุกสนานและพิสดารตามแบบฉบับของวรรณคดีที่ใช้จินตนาการ

ยักษ์

บทบาทของยักษ์ในวรรณคดีไทย ส่วนใหญ่มักจะเป็นตัวละครฝ่ายร้าย ที่จะต้องสู้รบกับพระเอกด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งแล้วในที่สุดก็จะพ่ายแพ้อยู่เสมอ รูปร่างลักษณะของยักษ์ตามความเชื่อของคนไทยนั้นคือ ใหญ่โต มีกำลังมาก หน้าตาน่าเกลียดน่ากลัว มีเขี้ยวอก

ออกจากปากสองข้างปาก นัยน์ตาแดงและ
ไม่กะพริบตาด้วยความเชื่อเรื่องยักษ์นี้น่าจะ
เป็นความเชื่อที่สร้างมาจากชนเผ่าพื้นเมือง
ดั้งเดิมของอินเดียที่มีลักษณะคล้าย ป่าเถื่อน
แล้วมาขยายจินตนาการ

ยักษ์ในเรื่องสังข์ทองที่มีบทบาทเด่น
คือ นางพันธุรัต ส่วนยักษ์บริวารนั้นเป็น
ตัวประกอบที่ให้เห็นแก่นแท้ของตัวละคร ดังนั้น
ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึง

นางพันธุรัต

นางพันธุรัต เป็นยักษ์หม้ายที่ท้าวภูษงค์
พญานาคผู้ช่วยชีวิตพระสังข์ในตอนที่ถูกถ่วงน้ำ
ส่งพระสังข์ไปอยู่ด้วย นางรับพระสังข์เป็น
บุตรบุญธรรมและเลี้ยงดูพระสังข์อย่างดี เมื่อ
พระสังข์เสด็จหนีนางตามมาอ่อนนวยพระสังข์
ให้กลับไปอยู่กับนางอีก แม้พระสังข์ไม่ยอมกลับ
นางก็ยังเขียนมนตร์มหาจินดาให้และคร่ำครวญ
ถึงพระสังข์ด้วยความรักจนอกแตกตาย

นางพันธุรัตเป็นยักษ์จิตใจดีมีลักษณะ
เป็นมนุษย์ แต่ผู้แต่งบรรยายว่า นางมีนิสัยเป็น
ยักษ์จริง ๆ คือ คุร้าย และชอบฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
เมื่อแปลงตัวเป็นยักษ์แล้วก็ถือตะบองเหาะ
ไปป่า ไล่ตะบองไล่สัตว์ต่าง ๆ มาเป็นอาหาร
นอกจากนี้ยังเน้นภาพของนางยักษ์อยู่ตลอดเวลา

โดยใช้คำว่า “นางมาร” หรือ “นางพันธุรัตยักษ์”
ผู้แต่งได้ชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งระหว่าง
นางพันธุรัตกับพระสังข์ตั้งแต่แรก คือ โห
ไม่เห็นด้วยกับการที่นางจะรับเลี้ยงพระสังข์
เป็นบุตรบุญธรรม ได้ทำนายว่า มนุษย์กับยักษ์
จะรักกันไม่ได้ แต่นางพันธุรัตไม่ฟังคำทักท้วง
ของโห เพราะความรักใคร่เอ็นดูพระสังข์
นางจำเป็นต้องหลอกหลวงพระสังข์โดยเนรมิต
รูปกายให้เป็นมนุษย์อยู่ตลอดเวลา พยายาม
หนีความจริงและปิดบังความเป็นยักษ์ของนาง
เพราะเกรงว่าพระสังข์จะหนีนางไป

เมื่อนางพันธุรัตไม่มีทางที่จะตามพระสังข์
ให้กลับมาอยู่กับนางได้แล้ว นางก็ต้องเขียน
มหาจินดามนต์ไว้ให้ เป็นการตระเตรียมให้
พระสังข์ไปเผชิญกับการแก้ไขอุปสรรคใน
ภายหน้า แล้วนางก็ “ร่ำร้องจนอกแตกตาย”
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2525, หน้า 87) การกระทำของนางพันธุรัต
เป็นการเสียสละอย่างแท้จริง คือทำให้พระสังข์
ได้ไปพบกับพ่อแม่จริง ๆ เพื่อความสุขของ
พระสังข์เอง

เนื่องจากนิทานที่นำมาแต่งเป็นบทละครนอกเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นมาเพื่อความบันเทิง และเมื่อแต่งเป็นบทละครแล้วก็มีความมุ่งหมายในการแสดงเนื้อเรื่องมากกว่าแสดงศิลปะอย่างอื่น เนื้อเรื่องที่ผูกขึ้นมานั้นถึงแม้ว่าจะเป็นการทำนองเดียวกับเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ก็ตาม แต่ก็ได้พยายามเสนอความแปลกใหม่บางอย่างให้ผู้ดูละครหรือผู้อ่านบทละครได้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินกับความแปลกใหม่นั้น ความแปลกใหม่ประการหนึ่งก็คือการสร้างตัวละครให้มีลักษณะพิเศษพิสดารไปจากความเป็นธรรมชาติธรรมดา ตัวละครเหล่านี้ถึงแม้ว่าจะมีกำเนิดที่แปลกประหลาด หรือมีคุณสมบัติพิเศษพิสดาร แต่ว่าพวกเขาก็ยังมีลักษณะของมนุษย์ธรรมดาซึ่งมีแนวทางการดำเนินชีวิต มีอุดมคติ มีหลักยึดมั่นประจำใจ และความต้องการต่าง ๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ธรรมดา เราจึงสามารถอธิบายพฤติกรรมและความรู้สึกนึกคิดของตัวละครเหล่านั้นได้ เช่นเดียวกับการอธิบายพฤติกรรมของบุคคลจริง ๆ และกล่าวได้ว่าตัวละครเหล่านี้เป็นสิ่งที่ช่วยเพิ่มสีสันให้แก่บทละครนอกได้อย่างดียิ่ง

อนุภาคกลุ่มที่ 2 อนุภาคเกี่ยวกับวัตถุหรือความเชื่อที่แปลกประหลาด

วรรณคดีไทยทั่ว ๆ ไป มักจะกล่าวถึงการผจญภัยและเหตุการณ์เกินปรกติวิสัยของมนุษย์ที่จะเป็นไปได้ เช่น การเหาะเหินเดินอากาศ การแปลงกายเป็นรูปอื่น การบังคับภูตผีปิศาจให้อยู่ในอำนาจ และมักกล่าวถึงตัวละครที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดาสามัญ เช่น ยักษ์ เทวดา ปิศาจ สัตว์วิเศษ ฯลฯ อยู่เสมอ

เรื่องสังข์ทองประกอบด้วยการเดินทางผจญภัยอย่างโลดโผนพิสดาร ตัวละครแบบเหนือมนุษย์และเหนือธรรมชาติ เช่น เทวดา ปิศาจ ยักษ์ สัตว์วิเศษได้ มีการใช้ของวิเศษต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ช่วยเสริมความแปลกประหลาดพิสดารของเรื่องให้เด่นชัดขึ้นอีก ทั้งยังเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินด้วย

การเดินทางผจญภัยของตัวเอก ทำให้ตัวเอกต้องมีของวิเศษเพื่อช่วยเสริมพลังอำนาจของตนในการที่จะประสบความสำเร็จและผ่าน “การทดสอบ” กลับมาครองบ้านเมืองของตนเองและได้คู่ครองที่ดี จินตนาการอันกว้างไกลของมนุษย์ทำให้มนุษย์สร้างสิ่งของที่เหนือธรรมชาติขึ้นมาอย่างมากมายและหลากหลาย ในเรื่องสังข์ทองก็มีอนุภาค

ในกลุ่มที่ 2 นี้หลากหลายมากและมีอยู่ตลอดทั้งเรื่อง และรวมไปถึงกลุ่มที่ 3 ด้วย เพราะตัวละครเอกมีลักษณะเหนือธรรมชาติ และเดินทางไปในโลกมหัศจรรย์ด้วยวิธีการอันแปลกประหลาด คือ

1. ไปโลกบาดาล ตัวเอกไปเพราะถูกถ่วงน้ำ
2. ไปโลกของยักษ์ ตัวเอกไปอยู่กับนางพันธุรัต ซึ่งมีลักษณะเหนือธรรมชาติ
3. ไปในอากาศ ตัวเอกเหาะเหินเดินอากาศได้เมื่อสวมรูปเงาะ เกือกแก้ว ถือไม้เท้าทอง และอีกครั้งหนึ่งคือ จี๋ม้าเหาะ ขึ้นไปตีกลีชนะพระอินทร์

อนุภาคในกลุ่มที่ 2 นี้มีกระจายอยู่ทั่วไปในเรื่องสังข์ทอง ผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะวัตถุ คือของวิเศษของตัวเอก อันเป็นอุปกรณ์ที่ช่วยให้ตัวเอกมีโอกาสประสบความสำเร็จในชีวิต

ของวิเศษ

ตัวเอกในเรื่องสังข์ทอง มีความเกี่ยวข้องกับของวิเศษตลอดตั้งแต่กำเนิดเลยทีเดียว เพราะกำเนิดมาในรูปหอยสังข์ หอยสังข์นี้เป็นที่ซ่อนตัวของพระสังข์ เท่ากับเป็น “เกราะ” คุ่มครองป้องกันตัวจากภัยอันตรายทั้งปวง แต่

“เกราะ” นี้ก็เป็นสาเหตุให้มีการกำจัดตัวเองเพื่อความปลอดภัยของบ้านเมือง เมื่อ “เกราะ” ถูกทำลาย พระสังข์ก็ถูกจับไป ถูกฆ่า ถูกถ่วงน้ำ จนกระทั่งมีผู้ช่วยเหลือ ในที่สุดพระสังข์ได้ไปอยู่ในความดูแลของนางพันธุรัตจนเติบโตเป็นวัยรุ่น จึงได้พบของวิเศษที่จะช่วยให้พระสังข์มีการดำเนินชีวิตตามแบบฉบับของตัวเอกที่เป็นวีรบุรุษอย่างแท้จริง

ของวิเศษที่พระสังข์ได้พบและได้มานั้น มี 5 ชนิดคือ

1. บ่อเงิน
2. บ่อทอง
3. รูปเงาะ
4. เกือกแก้ว
5. ไม้เท้าทอง

พระสังข์ไปพบสิ่งของเหล่านี้ได้เพราะความอยากรู้อยากเห็น สืบเนื่องมาจากการห้ามของนางพันธุรัตนั่นเอง ประกอบกับการปฏิบัติตนของนางพันธุรัตที่ทำให้พระสังข์เกิดความเคลือบแคลงสงสัย เมื่อตัดสินใจฝ่าฝืนคำสั่งของนางเข้าไปยังที่หวงห้าม พระสังข์ก็ได้ล่วงรู้ว่าแท้ที่จริงนางไม่ได้เป็นมนุษย์ แต่เป็นยักษ์ และได้ค้นพบของวิเศษ พอได้โอกาส พระสังข์ก็หนีจากนางพันธุรัต โดย “ลอบลง

ชูปองค์ในบ่อทอง ผิวเนื้อนวลละอองผ่องศรี
เป็นทองคำธรรมชาติชาติตรี สมถวิลยินดี
ดั่งใจคิด” (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย, 2525, หน้า 79) และ “เอารูปเงาะสวม
องค์ทรงเข้าแล้ว ไล่เกือกแก้ว ถือไม้เท้า
หัวหาญ เหาะขึ้นเวหาเห็นทะยาน ออกจาก
เมืองมารีรมา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย, 2525)

รูปเงาะเท่ากับเป็น “เกราะ” ของ
พระสังข์ในวัยหนุ่ม ซึ่งผิดกับหอยสังข์
“เกราะ” ในวัยเด็ก รูปเงาะเป็นสิ่งของที่ไม้อาจ
ทำลายได้ แม้นางรจนางจะใช้มีดลับ เอาไฟเผา
รูปเงาะก็ไม่เป็นอะไร ขณะที่หอยสังข์ซึ่งไร้
ความศักดิ์สิทธิ์ ถูกไม้ทุบก็แตกไป เนื้อเรื่อง
ตรงนี้อาจจะเป็นการนำเสนอความวิเศษ
ของ “เกราะ” ที่คุ้มครองตัวเอกก็ได้ แต่อาจ
ตีความได้ว่ารูปหอยสังข์ถูกทำลายไปเพื่อให้
พระสังข์ต้องออกมาเผชิญชีวิต และมีรูปเงาะที่
เป็นสิ่งปกป้องให้พระสังข์ไม่พ่ายแพ้ต่อผู้อื่น
และสามารถจะดำเนินชีวิตไปได้ด้วยดี

อนุภาคกลุ่มที่ 3 อนุภาคเกี่ยวกับเหตุการณ์
เดี่ยว ๆ ที่เกิดขึ้นและคงอยู่อย่างอิสระ

อนุภาคกลุ่มที่ 3 นี้ คือเหตุการณ์เดี่ยว ๆ
ที่เกิดขึ้นและคงอยู่อย่างอิสระ ซึ่งเหตุการณ์
เหล่านี้มีลักษณะหลากหลายมาก ไม่อาจจัด
จำแนกเป็นกลุ่มอย่างชัดเจนได้ ผู้วิจัยจึงขอยก
เหตุการณ์ในเรื่องสังข์ทองมากล่าวไว้ 1
เหตุการณ์ คือ การใช้เวทมนตร์กระทำให้ผู้อื่น
รักหลงตนเอง หรือการทำเสน่ห์ ซึ่งเป็นเรื่อง
ของการใช้ไสยศาสตร์นั่นเอง

คำว่า เสน่ห์ หมายถึง ลักษณะที่ชวน
ให้รัก วิธีการทางไสยศาสตร์ที่ทำให้คนอื่นรัก
ส่วนยาแฝด หมายถึง ยาหรือสิ่งที่ผู้หญิงให้
ผู้กินเพื่อให้หลงรักตัวคนเดียว (พจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 2556,
หน้า 1253, 946) แต่จากการศึกษาเรื่องสังข์ทองนี้
มีการทำเสน่ห์โดยใช้อุปกรณ์หลายอย่างและ
ไม่จำเป็นต้องกินก็ได้ คนทั่วไปเชื่อว่าการทำ
เสน่ห์นั้นทำได้หลายวิธีการ เช่น การกระทำที่
เรียกว่า “หงส์ร้อนมังกรรำ” หรือ “ข้างประสม
โกลง” หรือการใช้ของสกปรกผสมในอาหาร
ให้สามีกิน ซึ่งวิธีการเหล่านี้ในวรรณคดีไทย
มักไม่ได้กล่าวถึง กล่าวถึงแต่การใช้น้ำมัน
จันทน์ น้ำมันพราย ผงอิททธิเจ การปั้นรูป

ฝั่งรูปฝั่งรอย ในวรรณคดีไทยมักจะพูดถึง การทำเสน่ห์อยู่บ่อย ๆ โดยไม่ได้กล่าวถึง วิธีใช้ของสกปรกน่ารังเกียจ ซึ่งในความเป็นจริง คงจะมี แต่ในวรรณคดีไม่ต้องการที่จะบันทึก ไว้เพราะอาจเห็นว่าเป็นเรื่องต่ำ ไม่สมควร นำมากล่าวก็ได้ หรืออาจเห็นว่าเป็นเรื่องที่รู้กัน แพร่หลายก็ได้

การทำเสน่ห์ ยังคงสืบทอดมาจนถึง ปัจจุบัน ซึ่งจะขอยกตัวอย่างวิธีการของ ปัจจุบันดังนี้

ตำรายาเสน่ห์

๑ โอมละลวยมหาละลวย ชายกิน ขายวงย หึงกินหึงหลง เห็นกุงวงยง พิศวัตทครวณหา นั่งท่าปากทาง นั้น เยี่ยมหน้าต่างกอดคอกรำพึง คำนึ่งบ่อนอน อีสวาสุ แสนสวาทอวรณ์ ร้อน รนมาหาภู อยู่มิได้ ร้องไห้ตามมา พุทฺธังสระระติจิตตั้ง รัมมังสระระติจิตตั้ง สังฆังสระระติจิตตั้ง เอหิสามาตั้ง โอม พันธะนัง สิทธิสวาโหม จิตตะจิตตั้ง จิต ตะพันชัง จิตตั้งมะมะ นะหันตะวา โมมา มัวพุทธา พาเอาตัว (ชื่อ) มาหาภู ยะ อยู่ด้วยกุงนตาย นะผูกใจ โมผูกจิต พุทฺธสนิท ธารักเรา ยะ อย่ารักเขา

น้ำคร่ำแดง ประจำหลัก ประจำแปลง ประจำหัวอก ประจำเนื้อ ประจำเอ็น ประจำกระดูก ประจำใจ นะลมพระพราย เจ้านางพรายเจ้าเอ๋ย จงพาเอา ดวงจิต (ชื่อ) มาสู่จิตแห่งข้าพระเจ้า นะโมพุทฺธายะ ๗๘๘

กาลนี้ให้เสกด้วยยา ท่านให้เอาขอร์ดรักซ้อน 7 ยอด โคลนในกลางมือทั้ง 2 โคลนในใจกลางเท้า ทั้ง 2 เลือดในหน้าอกหรือในท้องน่องก็ได้ ถ้าได้กระดูกผีพรายใส่ด้วยก็ยิ่งดี บดทำเป็นผง เสร็จแล้วให้เสก เมื่อจะเอาไปใส่ในน้ำให้เอาน้ำกามของเราใส่ผสมด้วย ให้ใช้ใส่ในของกิน ให้กินเข้าไป ถ้ากินได้แล้ววิเศษนัก ทำได้ ร้อยแปด ใส่ในเต้าปูนก็ได้ (เทพย์ สาริกบุตร, 2525, หน้า 57-58)

เนื้อความในบทละครนอกครั้งกรุงเก่า เรื่องสังข์ทองก็กล่าวถึงการทำเสน่ห์ของ ขยายเผ่าสุเมธา ซึ่งทำให้ท้าวศวิมลหลงใหล นางจันทา จะเห็นว่ากรรมวิธีคล้ายกันซึ่งคงจะเป็นวิธีการที่สืบทอดกันต่อมา ดังนี้ (ข้อความต่อไปนี้เป็นพิมพ์ตามต้นฉบับ)

๑ อย่าพรั่น สิ่งนั้นเจ้าตคนักงานข้า จะให้พระองค์เจ้าลงมา ยังความรู้ข้า เป็นมากมาย จะให้เสนหายิ่งกว่าเก่า

รักเจ้าเหมือนจิตที่คิดหมาย ที่จะไปรับให้
กลับกลาย โหมฉายเจ้าอย่าตกใจ ว่าแล้ว
ยายเฒ่าสุเมธา มีช้ำจิ้งแก่ยามใหญ่
เอาหัวโหงพรายออกทันใด ตรองตริก
ตามในตำราทำ เอาคินหารามาทาบใส่
ประสมกันไว้คินถนำ ยอดเม็ดลำโพง
แล้วพรมน้ำ จะทำให้เป็นตนขึ้นมา
ยายเฒ่าสุเมธาไม่รู้ตัว วันนั้นฤกษ์ชั่ว
เป็นนักหนา ให้เอาขันสัมฤทธิ์ตักน้ำมา
เสกตามตำราบังคับไว้ฯ

๑ ยายเฒ่าบวริกรรมเสก น้ำพรหม
ยกขึ้นเพียงผมประนมไหว้ เสกพลาง
ทางวักพรมน้ำไป ตั้งใจจะให้ลำโพงเป็น
บัดใจออกขึ้นเป็นยอด นัยน์ตาแกสอด
แลเห็น พอพระสุริยาเพลเย็น งอกเป็น
ทั้งลูกทั้งใบ จึงเก็บเอาลูกลำโพงมา
ผมพรายตายท่าประสมใส่ บดให้ละเอียด
ทันใด บัดใจจึงว่าแก่กล้า จะขอเอา
เลือดในอกเจ้า ประสมกันเข้ากับยาข้า
มิได้เลือดในอกนางกล้า ขาดในตำรา
ไม่ได้เลย นวลนางจันทาก็ว่าไป ตามใจ
จะเอาเถิดยายเอ๋ย สุดแต่ตำรา ไม่ว่าเลย
ตามเคยของยายมาเอาไป ยายเฒ่าเอามีค
เข้ากรีดอก โลहितไหลตกลงหลังไหล

รองเอาเลือดนั้นมาทันใด โขลกกับลูกใบ
ลำโพงบด ประสมกับปูนจิบพลู ใคร
กินก็รักเอ็นดูหมด แม้นท้าวเธอมาแม่
อย่างดเอาให้ท้าวสวิมลกิน แล้วปั้นเป็น
รูปพระราชา รูปนางจันทาเจ็ดนินกอด
กันพัลวันขวนยิน ทำสิ้นแล้วใส่ในใส่เทียน
ให้นางโหมงามตามเทียนชัย ห้ามใจอย่า
คิดสถิตเสถียร แม่อดสำหั้นตั้งความเพียร
ตามเทียนอยู่ในห้องแต่สองคนฯ สาธุการฯ
(กรมศิลปากร, 2512, หน้า 108-109)

จะเห็นได้ว่า การทำเสน่ห์ในเรื่อง
สังข์ทอง มีลักษณะคล้ายกับการเสกยาเสน่ห์
ที่แพทย์ สารีกบุตร กล่าวไว้ มีรายละเอียดของ
ส่วนประกอบบางอย่างคล้ายกัน เช่น เลือดในอก
ส่วนประกอบของผีพราย คือผมกับกระดูก
แสดงว่าการทำเสน่ห์ในวรรณคดีมีวิธีการตาม
ความเป็นจริงในสังคมสมัยนั้น

จากการศึกษาอนุภาคแบบเหนือธรรมชาติ
ในนิทานเรื่องสังข์ทอง ผู้วิจัยพบว่ามีอนุภาค
ทั้ง 3 กลุ่ม คือตัวละคร ของวิเศษ และเหตุการณ์
ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ผู้วิจัยได้เลือก
ศึกษาเฉพาะเรื่องสำคัญๆ ให้เห็นถึงความคิดฝัน
และจินตนาการอันกว้างไกลของผู้เล่านิทาน
ซึ่งสร้างขึ้นมาเพื่อความบันเทิง และได้

มองเห็นลักษณะสภาพของนิทานว่า นิทานหลายเรื่องรวมทั้งเรื่องสังข์ทองเป็นนิทานที่เก่าแก่เล่าต่อ ๆ กันมาจนไม่อาจจะสืบสาวถึงจุดกำเนิดที่แท้จริงของเรื่องได้ แต่ถึงแม้ว่าเวลาจะผ่านไปนานสักเท่าใด และตัวเรื่องเล่ามีการแพร่กระจายหรือได้รับการถ่ายทอดอย่างกว้างขวางเพียงไร ชาติแท้หรือจุดสำคัญของเรื่องคือ แก่นหรืออนุภาคจะยังคงเดิมอยู่เสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนเนื้อเรื่องอาจจะแตกต่างกันไปบ้างตามเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของสังคมของผู้เล่า แต่ก็จะมี ความคล้ายคลึงกันในแง่ธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ ความคิดคำนึง ซึ่งสืบต่อกันมาเป็นมรดกของมนุษยชาติ

สรุป

ผลของการวิเคราะห์อนุภาคในนิทานเรื่องสังข์ทอง พบว่า มีอนุภาคเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งมีทั้งความแปลกประหลาด ความมหัศจรรย์เหลือเชื่อ ความโลดโผนพิสดารต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากจินตนาการของผู้เล่า นิทานเรื่องสังข์ทอง โดยเรื่องนี้เป็นนิทานพื้นบ้านมาก่อน ต่อมาจึงได้รับการเล่าเป็นภาษาบาลีที่เรียกว่า ปัญญาสชาดก เป็นชาดก

นิบาตหรือนอกพระไตรปิฎก อนุภาคเหล่านี้มีจำนวนมากมายและหลากหลายมาก จึงได้ศึกษาเฉพาะ ตัวเอกซึ่งมีลักษณะผิดแปลกไปจากคนธรรมดาสามัญ คือความผิดปกติที่เป็นไปไม่ได้ตั้งแต่กำเนิด อยู่ในวัยทารกวัยเด็ก และวัยรุ่น จนกระทั่งมาถึงช่วงการมีคู่และใช้ชีวิตอย่างเป็นสุข ประสบความสำเร็จตามแบบฉบับของนิทานทั่วไป หลังจากที่ได้ฝ่าฟันอุปสรรค ผ่านการทดสอบ มีการแสดงความสามารถ ซึ่งเป็นบทบาทในเชิงรุก ขณะเดียวกันตัวเอกก็มีบทบาทในเชิงรับด้วยคือถูกกล่าวหา ใส่ร้าย ถูกกลั่นแกล้งรังแก ถูกทำร้าย ซึ่งตัวเอกที่มีคุณลักษณะพิเศษก็สามารถเอาชนะได้ด้วยความสามารถของตนและด้วยการช่วยเหลือจากผู้อื่น เพราะความมีบุญญาธิการและความดี

การช่วยเหลือแบบหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นอนุภาคสำคัญในกลุ่มที่ 2 คือการใช้ของวิเศษ ซึ่งจะช่วยแก้ปัญหาของตัวเอกให้ลุล่วงไป เรื่องสังข์ทองมีการใช้ของวิเศษหลายอย่างมาก เพื่อสนับสนุนตัวเอกให้มีลักษณะเป็นตัวเอกแบบวีรบุรุษที่เก่งกล้าสามารถ เอาชนะข้าศึกศัตรูได้ทุกครั้ง ของวิเศษนี้ยังช่วยในการดำเนินชีวิตของตัวเอก คือการป้องกันตัวเอง

การเลือกคู่ครอง การเสริมบุญบารมีให้เป็นที่เคารพนับถือของผู้อื่น การเตรียมพร้อมในการครองราชย์ ปกครองบ้านเมือง และใช้ชีวิตแบบผู้ปกครอง

สำหรับอนุภาคในกลุ่มที่ 3 คือ เหตุการณ์บางตอน ที่นับเป็นอนุภาคเหนือธรรมชาติและมีความสำคัญ ความเด่นเฉพาะตัวมีปรากฏอยู่ทั่วทั้งเรื่อง ในที่นี้กล่าวถึงเฉพาะเรื่องการใช้เวทมนตร์คาถาทำเสน่ห์ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการกำจัดตัวละครเอก เนื่องจากเป็นเรื่องเกี่ยวกับไสยศาสตร์ที่น่าสนใจและแพร่หลายอยู่ในสังคมไทย ทั้งยังเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติที่เป็นไปได้ในชีวิตจริง เป็นเรื่องใกล้ตัว ผิดกับเรื่องการเหาะเหินเดินอากาศ การใช้มนตร์เรียกเนื้อเรียกปลา การเหาะขึ้นไปตีกลึงกลางอากาศ ฯลฯ ดังนั้น การทำเสน่ห์จึงนับเป็นอนุภาคกลุ่มที่ 3 ซึ่งมีความน่าสนใจไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าอนุภาคในกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2

อนุภาคแบบเหนือธรรมชาติซึ่งเป็นส่วนประกอบของนิทานนี้ เป็นพลังอย่างหนึ่งที่ผลักดันพฤติกรรมของมนุษย์ทำให้มนุษย์เกิดความหวังที่จะเอาชนะความชั่วร้าย พลังนี้เป็นพลังผลักดันที่มีอิทธิพลต่อโชคชะตาของมนุษย์เอง เป็นเรื่องของความเชื่อที่มีอำนาจมาก

ในการกำหนดกรอบความคิดและการกระทำของมนุษย์ที่จะครอบคลุมถึงทุกแง่มุมของชีวิตมนุษย์ ดังนั้น อนุภาคในนิทาน ซึ่งผู้สร้างขึ้นมาใช้กำหนดในการเล่านิทาน จึงไม่ได้มีบทบาทเฉพาะในทางให้ความบันเทิงแก่นุชย์เท่านั้น แต่ยังเป็นปัจจัยให้เกิดพฤติกรรมบางอย่าง เช่น การเคารพนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นเหมือนเครื่องควบคุมสังคมให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

การศึกษาอนุภาค หรือจะกล่าวให้สมบูรณ์ก็คือ ศึกษาแบบเรื่องและอนุภาค เป็นผลงานของสำนักความคิดของนักคิดชนวิทยาของฟินแลนด์ ซึ่งเคยเป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจอย่างมากในอดีต แต่การศึกษาเบื้องต้นจะเน้นการค้นหารูปแบบดั้งเดิม หรือต้นแบบของนิทาน ซึ่งในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น นักคิดจะพยายามค้นคว้าเกี่ยวกับกำเนิด และการแพร่กระจายของนิทานมากกว่าเรื่องอื่น

การศึกษาประวัติชีวิตที่สมบูรณ์ของนิทานเฉพาะเรื่อง เป็นผลให้เกิดงานที่ยิ่งใหญ่ และสามารถนำไปใช้ได้กับข้อมูลนิทานทั่วโลก คือ *ดัชนีอนุภาคของวรรณกรรมพื้นบ้าน* ซึ่งถึงแม้ว่า หลังจากคริสต์ศตวรรษที่ 19 แล้ว จะมีทฤษฎีหรือวิธีการศึกษานิทานแบบอื่น ๆ ขึ้นมา

ในวงการศึกษาคติชนวิทยา ซึ่งทฤษฎีเหล่านี้ไม่สนใจเรื่องกำเนิดและการแพร่กระจายเลย เช่น ทฤษฎีโครงสร้างนิยม ทฤษฎีรูปแบบนิยม ทฤษฎีจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์ ฯลฯ แต่นักคติชนวิทยาในด้านนี้จะยึดถือหลักเกณฑ์ว่าการมี (แบบเรื่องและ) อนุภาคแบบเดียวกันจะเป็นการพิสูจน์ว่า ตัวนิทานนั้นเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดกันได้ เดินทางไปตามที่ต่าง ๆ และเข้าไป “ยึดพื้นที่” อยู่ ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งได้

เรื่องเหนือธรรมชาติ เป็นเรื่องที่อยู่ ในความคิดของมนุษย์ทั่วโลก ดังนั้น จึงสามารถปรากฏอยู่ในนิทานเรื่องใดก็ได้ แล้วแต่จินตนาการของมนุษย์จะกำหนด

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาอนุภาคแบบต่าง ๆ ในเรื่องสังข์ทองโดยเปรียบเทียบกับอนุภาคเหนือธรรมชาติในนิทานที่มีที่มาจากชาดกเรื่องอื่น ๆ หรือนิทานพื้นบ้านทั่วไป

2. ควรศึกษาความแปลกประหลาดมหัศจรรย์ที่เกิดจากการใช้จินตนาการของผู้เล่านิทานเพื่อวิเคราะห์เชิงจิตวิทยาเกี่ยวกับแนวความคิดของผู้เล่า และความข้งเห็นในวรรณกรรม

3. ควรใช้การเล่านิทานโดยเฉพาะเรื่อง ที่มาจากชาดก หรือเรื่องที่มีคติสอนใจ สอดแทรกในการศึกษาทุกระดับเท่าที่จะทำได้ เพื่อเป็นการเผยแพร่ความรู้ด้านคติชนวิทยา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนในสังคมไทย เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและเป็น การพัฒนาจิตใจอย่างยั่งยืนด้วย

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2512). *บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา และสังข์ทอง* (พิมพ์ครั้งที่ 5).
พระนคร: ศิลปาบรรณาการ.
- เทพย์ สาริกบุตร. (2525). *วิชาอาถรรพเวทย์ ภาค 2*. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- ธวัช ปุณโณทก. (2533). *วรรณกรรมท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (2525). *บทละครนอกรวม 6 เรื่อง*.
กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร. (2514). *พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์*.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2554). *วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย*. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- Aarne, A. (1981). *The types of the folktale, a classification and bibliography* (4th ed.)
(S. Thompson Trans & Enlarge). Helsinki: Academic Scientiarum Fennica.
- Thompson, S. (n.d.). *Motif-Index of folk literature*. Bloomington: Indiana University Press,
6 vols.
- Thompson, S. (1977). *The folktale*. Berkeley: University of Californian Press.